

نشریات قرگیز

چند کتاب خطی مهم فارسی در قونیه

خوانندگان محترم نشریه بخاطر دارند که در سال سوم نشریه (ص ۱۷۳-۱۶۶) با ترجمه و تلغیص از مقاله‌ای که فاضل ارجمند آقای احمد آتش در «مجموعه زبان و ادبیات ترک» درج کرده بودند چند کتاب خطی مهم فارسی معرفی نموده بودم. آقای آتش چندی پیش مقاله دیگری از این قبیل بعنوان «بعض کتابهای خطی مهم در کتابخانه‌های قونیه» (۱) منتشر ساخته‌اند که در اینجا نیز میخواهم قسمی از آن را که راجع به کتب فارسی است بطور تلغیص ترجمه نمایم.

در مقاله مذبور ۹۲ مجلد از کتب خطی کتابخانه‌های قونیه (کتابخانه موزه و کتابخانه یوسف آقا) معرفی شده است که بر ترتیب ۴۲ مجلد آن عربی و ۴۹ مجلد (از شماره ۴۳ تا ۹۱) فارسی و مجلد شماره ۹۲ ترکی است.

اینکه قسمت کتابهای فارسی را که بدین بخش منظوم و منثور منقسم میشود با حفظ عین شماره کتابها در اصل مقاله بطور خلاصه از نظر خوانندگان محترم میگذرانم.

بخش نخستین - کتب فارسی منظوم

۴۳ - «علی‌نامه»

این کتاب که در هیچ جا در بازه آن نتوانستم اطلاعاتی بدست بیاورم و ظاهراً این نسخه نسخه منحصر بفرد است در سال ۴۸۲ هجری تألیف یافته و مانند شاهنامه بیحرمتقارب است و تقریباً دارای یازده هزار بیت میباشد.

(۱)- Ahmed Ateş, «Konya Kütüphanelerinde bulunan bazı mühim yazmalar» (Belleten, Cilt XVI, Sayı 61, s.49 - 130, Ankara, Ocak, 1952).

علی نامه خواند خداوند هوش
ندارد خرد سوی شهنامه گوش
چو آمد بسر نظم این سعدفال
دو و چار صد بود و هشتاد سال
علی نامه از چند جهت در تاریخ ادبیات ایران اهمیت دارد : اولاً نخستین کتاب
مذهبی است که بشکل داستان نوشته شده است و تا آنجا که من میدانم بعد از این کتاب
«خاوران نامه» از طرف محمد بن هشام الدین نوشته شده و تاریخ تألیف آن سال ۸۳۰
هجری است . ثانیاً در باره فضایل حضرت علی ع چنانکه بزبان عربی بخصوص از طرف
شیعیان کتابهای تألیف شده بود بزبان فارسی نیز مخصوصاً کتابهای زیادی بایستی
تألیف میشد ، و این کتاب از آن قبیل است که زندگانی حضرت علی و سرگذشتهای
خارج العاده ویرا بشکل داستان شرح میدهد .

تاریخ استنساخ این نسخه بقرار ذیر قید شده است :
«تم الكتاب فی بد ۰۰۰۰ محمد بن محمود بن مسعود التسترنی فی يوم الخميس
سابع شهر رمضان ۰۰۰۰». برگی که دنباله این عبارت در آنجا بوده افتاده است
و تاریخ استنساخ باید قرن ۷-۸ هجری باشد .

۴۶ - جوهرالذات یا (جواهرالذات) (از فرید الدین عطار)

در باره فرید الدین عطار نخستین تدقیق جدی از طرف میرزا محمد قزوینی بعمل
آمده است (عطار ، تذکرة الاولیاء ، لیدن ، ۱۹۰۵ ، مقدمه ، ص XIX—11) .
قزوینی در جزو آثار عطار از مشتوى مظہرالعجبایب هم بحث میکند و آن را نسبت بدیگر
آنارش بسیار سست و بی ارزش می‌بیند ، بطوری که مشکل میداند که این مشتوى
و دیگر آثار عطار از قلم یک شخص باشد و سپس میخواهد این اثر را متعلق بدورة پیری
او بداند یعنی دوره‌ای که قوه شاعری وی بضعف و فتور دچار بوده است .

استاد هلموت ریتر (H. Ritter) در مقاله‌ای که در مجله «Der Islam» ^{بعنوان} در مقاله‌ای که در مجله «Philologika»، X، 1938، XXV، s. 134-173 نوشته است این موضوع را
دوباره تدقیق نموده و آثار عطار را از نظر سبک بسه قسم تقسیم کرده است : آثار دوره
اول که مایل بصنایع ادبی است ، مانند خسرو نامه ، دیوان ، مختار نامه و غیر آنها؛
آثار دوره دوم که تکرار فراوان دارد و خوب طریق نشده است ، مانند اشتر نامه ،
جوهرالذات و غیر آنها و آثار دوره سوم که دوره پیوی شاعر است و نظم و ترتیب در
آنها وجود ندارد ، مانند مظہرالعجبایب و لسان الغیب .

بالاخره آقای سعید نفیسی در کتاب خود موسوم به «جستجو در اد. وال و آثار فرید الدین عطار» (تهران، ۱۳۲۰) این مشتبه را مورد مطالعه قرار داده و در نتیجه فقط آثار دوره اول را از عطار دانسته است و در باره دیگر آثار او عقیده اش این است که آنها ساختگی است و حتی با بعض دلایلی که از مظہر العجایب استخراج کرده کوشیده است اثبات نماید که در قرن نهم هجری ساخته کاری بنام فرید الدین محمد عطار تونی این آثار را نوشته و بعطار حقیقی نسبت داده است.

در واقع از لحاظ سبک ما بین آثار عطار فرق فاحشی است، ولی این را هم نمیتوان قبول کرد که کسی بتواند آثاری مانند جواهرالذات وغیره که هر کدام در حدود ده هزار بیت میباشد از خود بوجود بیاورد ولی آن را بجای اینکه برطبق واقع بخود نسبت بدهد از روی ساخته کاری بکسی دیگر منسوب سازد.

بعقیده ما این موضوع را بیشتر از سبک تدقیق و مطالعه نسخ خطی آثار عطار روشن خواهد ساخت؛ چنانکه نسخه ج-وهرالذات قسمی از آن را روشن میسازد، با این معنی که این نسخه در جمادی الاولای ۳۶ - ۷۳۵ هجری نوشته شده است و بنا بر این اگر ساختگی هم باشد نمیتواند چنانکه آقای سعید نفیسی مدعی هستند از طرف کسی نوشته شده باشد که در قرن نهم میزیسته است.

۴۵ - مقامات الطیور با (منطق الطیر) (از فرید الدین عطار)

این کتاب که معروفترین مشتبه عطار است چاپ شده و نسخه های خطی متعددی نیز از آن موجود است. تاریخ استنساخ قدیمترین این نسخه ها بنیمه اول قرن هشتم هجری نمیرسد و حال آنکه نسخه مورد بحث ما در اواخر قرن هفتم نوشته شده است و ما بایمید اینکه در نشر انتقادی آثار عطار مورد استفاده واقع گردد قدیمترین نسخه های مقامات الطیور و دیگر آثار عطار را تا آنجا که میدانیم معرفی مینماییم.

از مقامات الطیور نسخه ای در قونیه، در کتابخانه موزه بشماره ۱۷۳۴/۱ از برک ۱ (الف) تا برک ۱۰۲ (الف) موجود است. تاریخ استنساخ آن در برک ۱۰۲ (الف) بدین شکل قید شده است:

«تم الكتاب المعروف بـ مقامات الطیور نالث عشر رجب عمت میامنه سنّة ثمانين وستمائة على يد الراجی ابراهیم بن عوض المراغی ۰۰۰».

نسخه ای دیگر نیز در قونیه، کتابخانه موزه بشماره ۱۹۱/۱ است از برک ۱ (ب)

تاریخ استنساخ آن بدین قرار است :
**«تمالكتابالمعروف بمقاماتالطيبور فی نامنعشرين سنة ثلث و تسعین (؟) و
 ستمائة علی بدالضعیف ابراهیمبن عوض المراغی ابوه ۰۰۰».**

۴۶ - اسرارنامه (از عطار)

نسخه هایی از این کتاب که در اینجا ذکر میکنیم قدیمترین نسخه هایی است که از آنها اطلاع داریم.

نسخه ای از آن در قونیه ، کتابخانه موزه بشماره ۱۷۳۴/۲ است از برک ۱۰۳

(ب) تا برک ۱۷۲ (ب) و تاریخ استنساخ آن بدین ترتیب است :

«تمالكتابالمعروف باسرارنامه علی بدالعبدالضعیف (مستنسخ نام خود را بحروف سریانی نوشته است) تاسع عشر ربیع سنّة ثمانین و ستمائة» .

نسخه ای دیگر باز در قونیه ، کتابخانه موزه بشماره ۹۱/۲ است از برک ۱۱۰

(ب) تا برک ۱۸۱ (ب) و تاریخ استنساخ آن چنین است :

**«تمالكتابالمعروف باسرارنامه فی خامس ذی الحجه سنّة ثلث و تسعین (؟) و
 ستمائة الحمد لله ۰۰۰» .**

۴۷ - مصیبتنامه (از عطار)

نسخه ای از آن در قونیه ، کتابخانه موزه بشماره ۱۷۳۴/۳ از برک ۱۷۳ (ب)

تا برک ۳۲۳ (ب) است .

نسخه ای دیگر نیز در همان کتابخانه بشماره ۹۱/۳ از برک ۱۸۲ (ب) تا برک ۳۴۹

(ب) است و قید استنساخ آن بدین قرار است :

**«تمالكتابالمعروف بمصیبتنامه ۰۰۰ علی ۰۰۰ بد ۰۰۰ ابراهیم بن عوض
 المراغی ابوه فی سادس عشرین شهرالله المبارک محرم سنّة ثلث و تسعین (؟) و ستمائة الحمد لله ۰۰۰» .**

۴۸ - مثنوی (از جلال الدین مولانا)

این موضوع مورد اختلاف است که آیا مثنوی مولانا جلال الدین شش جلد است یا هفت جلد . در مآخذ قدیم بحثی از جلد هفتم نیست . شارح مشهور مثنوی رسوخی اسماعیل دده بتاریخ ۱۰۳۵ هجری جلد هفتم خطی مورخ در سال ۸۱۴ هجری پیدا کرده و آنرا شرح نموده و بدین ترتیب جلد هفتم مثنوی انتشار یافته است (رجوع شود به مولانا، مثنوی، ترجمه، مقدمه و توضیح Gölpinarlı Veled Izbudak)

A.Gölpınarlı ، جلد ۱ ، استانبول ، ۱۹۴۲ ، مقدمه، ص B و C) . چنانکه در میان نسخ متعددی که من در قوینه دیده ام فقط آنها که پس از تاریخ ۱۱۰۰ هجری استنساخ شده هفت جلدی هستند و نسخه های دیگر شش جلدی میباشند. بدینه است که برای رسیدن بنتجه قطعی در این باب ، علاوه بر تدقیق اختلاف سیک ما بین این جلدها قدیمترین نسخه های جلد هفتم را بایستی پیدا کرده مطالعه نمود . و من نسخه های متنوی را بدین منظور تدقیق کردم و در نتیجه نسخه ای که در اینجا مورد بحث است پیدا شد و این نسخه بعقیده من موضوع را کاملا حل خواهد کرد ؟ زیرا این همان نسخه موردی ۸۱۴ هجری است که رسوخی اسماعیل دده آن را دیده بوده و تا آنجاکه من میدانم قدیمترین نسخه جلد هفتم همین نسخه است و بطوری که از خاتمه آن معلوم میشود آخرین جلد کتاب متنوی است که از طرف منشی بدیع التبریزی معروف به منوچهر تاجری که اصلا از اهل تبریز بوده و در قوینه تولد یافته استنساخ گردیده است .

مستنسخ تصریح نمیکند که این کتاب را از روی کدام نسخه نوشته است و وقتیکه انسان این نسخه را میبیند تصور میکند که ناسخ پس از آنکه کتابت جلد ششم متنوی را پیاپیان رسانیده داش خواسته است که از طرف خود جلد هفتمی نیز با آنها اضافه کند و بدین ترتیب آن جلد را نوشته بمولانا نسبت داده است .

این نسخه در قوینه ، کتابخانه موزه بشماره ۲۰۳۹ است بخط نسخ مانند نسخه های قدیم و کاغذ آن شبیه بکاغذ نسخه های معاصر مولانا ، بطوری که ابتدا تصور میشود که یکی از نسخه های قدیمی متنوی است .

قید استنساخ آن بدین قرار است :

«اتفاق الفراغ من تعليقه ۰۰۰ یوم اثنان اواسط شهر ۰۰۰ ذوالحجۃ ۰۰۰ (در حاشیه چنین نوشته شده است : برای جلد اول و تانی سنه اربع عشر و ثمانمائه نوشته و برای جلد های دیگر فی سنه المذکورة) من سنه المذکورة علی یبدالعبد ۰۰۰ بدیع التبریزی محتدا والقوینی مولدا المعروف بنوچهر التاجری المنشی ۰۰۰ ». و نسخه بدین ترتیب آغاز میشود :

«مجلد هفتم از جمله دفاتر متنوی و طوامیر معنوی ۰۰۰۰۰

ای ضباء الحق حسام الدین سعید	دولت پاینده فقرت بر مزید
بر فراز چرخ هفتم کن مقر ۰۰۰	چونک از چرخ ششم کردی گذر

۴۹ - دیوان حافظ شیرازی

دیوان حافظ شیرازی (وفات بسال ۷۹۱ هجری) چه مطبوع و چه خطی نسخه های زیادی دارد و اخیرا معلوم شده است که در این نسخه ها دخل و تصرفی بعمل آمده و بعض اشعاری که از حافظ نیست باو نسبت دلده شده است. از این سر و احتیاج دیلمانند که دیوان مزبور بشکل انتقادی طبع و نشر شود و بهمین جهت در صدد بدلست آوردن قدیمترین نسخه های خطی این دیوان برآمده و ابتدا از روی یک نسخه خطی که تاریخ ۸۲۷ هجری نوشته شده در تهران در سال ۱۳۰۶ بطبع و نشر دیوان مزبور اقدام کردند. اخیرا نسخه ای از آن در کتابخانه ایاصوفیا بشماره ۳۹۴۵ پیدا شده که تاریخ تحریر آن ۸۱۴-۸۱۳ است.

ولی در قونیه، کتابخانه موزه بشماره ۱۰۲/۴ نسخه ای است که در سال ۸۱۹ هجری نوشته شده و بنابراین از حيث قدمت فعلاً ثومین نسخه میباشد.

در این نسخه در ص ۴۵۶-۳۷۶ کتاب گلشن راز محمود شبستری (متوفی بسال ۷۱۷) و در ص ۵۸۵-۵۷۴ مقطمات ابن یعین (متوفی در ۷۴۵) موجود است.

۵۰ - انس العارفین (از قاسم انوار)

سید معین الدین علی قاسم انوار شاعر متصوفی است که در اشعار خود «قاسم» یا «قاسمی» تخلص میکند. در سال ۷۵۷ هجری در سراب از حوالی تبریز تولد یافته و پس از تحصیل در پیش صدر الدین اردبیلی بخراسان رفت و در عهد تیمور و شاه رخ در هرات اقامت داشته است. پس از مسافرت های طولانی دو باره بخراسان برگشته در سال ۸۳۷ و بقول دولتشاه در ۸۳۵ در خرجرد وفات یافته است.

قاسم انوار که از بزرگترین شعرای متصوف عصر خویش است و اشعار ترکی نیز دارد دارای آثاری است که مشهور ترین آنها دیوان و انس العارفین و رساله جوریه (رساله الامانة نیز نامیده میشود) است که نسخ خطی زیادی از آنها پیدا میشود. نسخه مورد بحث در اینجا در سال ۸۱۹ هجری یعنی در زمان خود مؤلف و ۱۶ سال پیش از وفات وی نوشته شده است.

این نسخه در قونیه، کتابخانه موزه بشماره ۱۳۷/۱ است و قید استنساخ آن

چنین است:

«كتبه العبد الفقير تراب اقدام المساكين حسن الغياث الجوهري في التاريخ

هدهم ماه جمادی الآخر سنة ۸۱۹» .

وچنین آغاز میشود :

«منت خدا بر اجلت عظمته ۰۰۰ اما بعد از حمد حضرت ۰۰۰ حق سبحانه و تعالیٰ بنده قبر الی ربه الغیر علی بن نصیر بن هارون بن ابی القاسم الحسینی التبریزی المشهور بقاسی ۰۰۰ در ارادات انشاء این کتاب تقلب فرمود ۰۰۰» .

۵۱ - رسالت جوریه (از قاسم انوار)

نسخه ابن رسالت در قونیه، کتابخانه موزه بشماره ۱۳۷/۲ در ص ۵۱-۸۱ است
در حاشیه ابن نسخه «زاد المسافرین» ناصر خسرو نیز موجود است .

۵۲ - دیوان (از قاسم انوار)

این دیوان حاوی اشعار قاسم انوار است و در قونیه، کتابخانه موزه بشماره ۱۳۷/۳
در ص ۴۸۵-۸۲ موجود میباشد و تاریخ تحریر آن ۸۱۹ هجری است .

۵۳ - دیوان (از عبدالرحمن جامی)

عبدالرحمن جامی چنانکه میدانیم در سال ۸۹۸ هجری وفات یافته است و نسخه
دیوان او که در اینجا مورد بحث است در سال ۸۶۵ یعنی سی و چند سال پیش از وفات
وی نوشته شده است .

این نسخه انبیات میکند که موضوع گردآوری او لین دیوان او که «فاتحة الشباب»
نیز نامیده میشود در تاریخ ۸۸۴ (رجوع شود بهه اته، کاتالوک، ۱، شماره ۱۳۰۰)
بی اساس است . این قید اگر صحت داشته باشد شاید راجع بتجدید نظر از طرف خود
جامی باشد .

نسخه در قونیه، کتابخانه موزه بشماره ۱۱۹ است و قید استنساخ آن چنین است:
«تمت (:) الکتاب بعون الملك الوهاب علی یہد العبد الفقیر ۰۰۰ عبد الرحیم بن محمد بن
سراج الدین فی عشرین رمضان المبارک سنة خمس و سنتین و نهانمائة» .

۵۴ - انبیانامه (از شیخ ابراهیم شبستری)

انبیانامه اثر عالم و شاعر معروف شیخ ابراهیم شبستری است که به «سیبیویه نانی»
شهرت دارد . در باره شرح حال او چیزی نمیدانیم جز اینکه میدانیم در سال ۹۱۷ هجری در
مسافرت بمکه کشته شده است .

از انبیانامه تاکنون یک نسخه معلوم بود که آن هم از اوائل افتادگی داشته و آن

نسخه بنگاله است در کتابخانه «جمعیت آسیا» بشماره ۱۷۵۴ . ایوانو (Ivanow) آن نسخه را از نو مطالعه نموده و اظهار داشته است که نسخه مذبور ممکن است در زمان غازان خان (۶۹۴-۷۰۳) نوشته شده باشد . و حال آنکه اگر بکشف الظنون مراجعه نمینمود میدید که این اثر راجح بزمان غازان خان نیست بلکه در اوایل قرن دهم هجری یا کمی پیش از آن نوشته شده است .

نسخه مورد بحث ما کامل است و آن در قوئیه ، کتابخانه موزه بشماره ۱۳۱ است و دارای ۷۸۰ صفحه میباشد و قيد استنساخ آن بدین شکل است :

«تمام شد این انبیانامه از گفتار عالم رباني المختص بعواطف الملك السبحاني ۰۰۰ شیخ ابراهیم الشبستری در اوایل شهر جمادی الآخر سنه ثلث و خمسین و ستمائة» .

انبیانامه چنانکه از اسمش نیز معلوم میشود راجح بشرح حال پیغمبران است که مانند شاهنامه بیحرمتقارب بنظم کشیده شده است .

نخستین بیت آن چنین است :

الهی بدل کامم از خامه ده
نوای دل از انبیانامه ده (۱)

(اقیه در شماره آینده)

۱- چون این نسخه را دانشمند گرامی آفای حاج حسین آقا بخواهی در سال مجله یغما معرفی نموده اند لزومی نمی بینم که بیش از این در باره آن بحث نمایم . (مترجم)